

Горбатенко Володимир Павлович
доктор політичних наук, професор

Політико-правові аспекти національної ідеї

(Виступ на Конгресі Академії політичних наук 17 листопада 2017 року)

Світовий досвід (особливо останніх трьох десятиліть) переконливо засвідчує, що демократію у процесі її становлення *супроводжують небезпечні ризики*: 1) повернення до авторитаризму чи модифікованих форм неототалітаризму (Росія); 2) зародження неокорпоративізму в середовищі правлячої еліти і сповзання до анархії у громадсько-політичному житті (Україна); 3) руйнування державності аж до втрати національної незалежності. До цих ризиків, з огляду на українські реалії, варто додати ще один — відсутність чітко вмотивованої, працюючої, реалістичної національної ідеї.

Хочемо ми того, чи не хочемо, ми живемо в епоху Постмодерну, за якої стає практично неможливим втілення прагнення представників влади створити цілісну уніфіковану систему управління суспільними процесами. Вважати постмодерну реальність по відношенню до модерної більш прогресивною, однозначно позитивною було б великою помилкою. Вона просто інша.

Основні характеристики постмодерну: фрагментарність, плюралізм, гра в гуманізм, симуляції, перевага емоційності над раціональністю, гібридність, нестабільність, відсутність канонів, штучні іміджі лідерів. Це означає, що пропозиції формування архаїчної моделі національної

ідеї епохи Модерну приречені на провал. Окрім того, слід пам'ятати, що **утопія націоналізму розташована в минулому, а нам треба думати про майбутнє.**

В сучасній теорії модернізації крайній націоналізм розглядається як **пастка чи навіть провал у процесі реформування суспільства.** Відірвана від світової традиції відповідальної думки ідеологічна запрограмованість на примітивному розумінні національної ідеї породжує міфологізацію масової свідомості, своєрідний культурний міф про націю, відірваний від повсякденного життя. А це зумовлює напівдикі прояви, такі як: війни українських і польських пам'ятників; бажання відпиляти ногу в пам'ятника Щорсу чи зірвати герб зі щита Батьківщини-Матері; засилля архітектурних рیمейків замість витворення новітніх споруд, здатних через десятиліття слугувати носіями епохи, в яку ми з вами живемо та ін.

Національна ідея в сучасних умовах може стати життєздатною лише тоді, коли вона **органічно поєднається з прийнятною для більшості суспільства моделлю модернізації.** Таке поєднання можливе за комплексного втілення **трьох основних складових:** 1) націоналізації колективної свідомості; 2) демократизації політичного життя; 3) інтеграції в існуючі міжнародні зв'язки і комунікації.

Отже, **ПЕРША СКЛАДОВА** життєздатності національної ідеї — **націоналізація колективної свідомості** — потребує насамперед визначення чи переосмислення національних домінант, до яких, з огляду на особливості еволюції українського суспільства, слід насамперед віднести: демократизм, державність, національні інтереси,

патріотизм, справедливість, віротерпимість, громадянськість. За неможливості розглянути всі названі доміанти, приверну увагу лише до двох: гармонізації національних інтересів і формування громадянськості.

Українське суспільство від початку здобуття незалежності постійно страждає від невизначеності національних інтересів, причини якої слід шукати на двох полюсах. **По-перше:** у посттоталітарній свідомості й недемократичній поведінці нинішньої еліти, яка свідомо продукує соціальну нестабільність та якій не вигідна ясність з ідеологією. **По-друге:** у середовищі відчуженої маси населення, якій властиві небажання й нездатність сприяти формуванню моделі модернізації, адекватної загальнодемократичним вимогам і прагненням суспільства.

До зазначеного слід додати, що в Україні на всіх рівнях суспільної свідомості переважає орієнтація на поточні інтереси, оскільки суспільству **не вдалося подолати відчуження від майбутнього**, яке опанувало українське суспільство з переходом до нового суспільного ладу. А це суперечить загальносвітовим тенденціям, які втілені в останніх доповідях Римського клубу, в дослідженні Джорджа Фрідмана «Наступні 100 років», у китайській стратегії на поточне століття, в стратегічних програмах на середньострокову перспективу і соціальних проектах країн Європейського Союзу.

Основними умовами гармонізації національних інтересів слід вважати: забезпечення соціальної справедливості через створення відповідного законодавства й механізмів його впровадження; розвиток соціального проектування і політичного планування, орієнтованих на створення

гідного життя та вільного розвитку людини; політико-правовий захист свободи конкуренції, економічного і політичного плюралізму; формування впливового середнього класу, що характеризується самосвідомістю, почуттям власної гідності, компетентністю, соціально-політичною активністю (До речі, на сьогодні, за спостереженнями соціологів, частка середнього класу в Україні не перевищує 18 %, а активна його частина становить заледве 2 %).

Реалізація національної ідеї неможлива в сучасних умовах без належної взаємодії держави і громадянського суспільства. У транзитних умовах засобом її посилення вважається **зсув демократії з державно-владного на суспільно-особистісний рівень**. При цьому варто зважати на те, що партійна система не обов'язково постає в якості основного елемента вираження суспільних інтересів. На сьогодні можна сказати, що партії в Україні фактично не виконують зазначених функцій і у кращому випадку слугують виборчими машинами. Ми витворили суто український феномен — багатопартійність без функціональної партійної системи. Звідси — процес зниження прихильності населення до формального членства у політичних партіях і втрата довіри до пропорційної виборчої системи. І боюсь, що найближчим часом ні модернізація процедури виборів, ні запровадження виборчого кодексу нам не допоможуть. І ми знову не отримаємо ефектної системи національного представництва.

Роль осередків демократії в умовах децентралізації повинні перебирати на себе **органи місцевого самоврядування і громадські об'єднання**, які менше опікуються боротьбою за владу і більшою мірою орієнтовані на забезпечення зворотного зв'язку в системі взаємодії влади й населення.

Саме на цій основі в демократичному суспільстві формується така ціннісна установка як **громадянськість**, яка розуміється в сучасних умовах як готовність і здатність людини до активної участі у справах суспільства й держави на основі глибокого усвідомлення своїх прав та обов'язків.

Розуміння громадянськості як сукупності високорозвинених моральних якостей суб'єкта передбачає зрілість політичної та правової свідомості, почуття патріотизму, причетності до історичної долі Вітчизни та її народу, усвідомлення себе повноправним громадянином своєї країни. Практичним виявом громадянськості в сучасних умовах є **виникнення в Україні масового волонтерського руху**.

Важливою, досі не вирішеною в нашій реальності проблемою є **ДРУГА СКЛАДОВА** життєздатності національної ідеї — **демократизація політичного життя**. Незворотність демократичного розвитку можлива лише на основі консолідації суспільства, коли демократія починає розвиватися зі свого внутрішнього потенціалу, підтримуючи стійкий розвиток в економічній, політичній, правовій, ідеологічній, соціально-культурній та інших сферах суспільного життя.

Консолідація суспільства на демократичній основі, з одного боку, передбачає інституційне та нормативно-правове забезпечення політичної конкуренції, змагання між окремими політичними суб'єктами на цивілізованому рівні, а з іншого — зміни в політичній культурі, які зумовлюють перехід від інструментальних установок демократії до ціннісних. Поряд з цим слід жорстко протистояти проявам правового нігілізму та уникати явищ, що породжують правовий

песимізм (останній є ще більш деструктивним явищем, оскільки означає для людини розчарування на власному досвіді у можливостях реалізації своїх прав).

Демократизація політичного життя передбачає ідеологічний підхід, орієнтований на підвищення соціального добробуту, розвиток вільної людини, функціонування держави в напрямі забезпечення життєво важливих інтересів суспільства. Йдеться про те, що в умовах демократії національна ідея має бути осмислена не в ідеологічній, а в етнонаціональній та загальнолюдській системі координат. Національна ідея не повинна суперечити процесам демократичної інституціоналізації, впровадженню демократичних цінностей. Вона має виступати чинником та орієнтиром легітимації докорінних соціально-економічних і суспільно-політичних перетворень, а також світоглядним орієнтиром у системі освіти, виховання та соціалізації особи.

Для кожного окремо взятого суспільства чинники і можливості його консолідації є різними. За даними опитування громадян України, проведеного у 2016 році Центром Разумкова в рамках проекту «Формування спільної ідентичності громадян України в нових умовах: особливості, перспективи і виклики», наше суспільство за рівнем самосвідомості випереджає правлячу верхівку. Понад 60 відсотків опитаних основу для національного єднання вбачають у подоланні існуючих соціально-економічних проблем, притягненні корупціонерів до відповідальності. І, найголовніше, у необхідності спільного розуміння майбутнього держави.

І нарешті **ТРЕТЯ СКЛАДОВА** життєздатності національної ідеї — *інтеграція в існуючі міжнародні зв'язки*

і комунікації — передбачає її позиціонування як своєрідного чинника комунікації з навколишнім світом. Відповідно орієнтація на крайні, архаїчні форми національного самовизначення буде означати ізоляціонізм. Розмитість сучасної версії національної ідеї зумовлюватиме комунікаційну залежність України від однієї з існуючих у світі цивілізацій та роль потенційної жертви в разі жорсткого цивілізаційного протистояння.

Національну ідею слід усвідомити як сутність, невіддільну від загальносвітових тенденцій, як стратегічно обґрунтований шлях до перемоги. Ми повинні **глибоко усвідомити ким ми будемо в сучасному світі, хто будуть нашими основними партнерами на цьому шляху в найближчі десятиліття, зрештою, з'ясувати ким ми хочемо стати:** країною-виробником, країною постачальником сировини чи країною-замовником продукції. Ми досі чітко не відповіли на ці питання.

За висновком одного з провідних фахівців Національного інституту стратегічних досліджень Максима Розумного, в сучасних умовах ми можемо претендувати на роль країни-посередника, до основних завдань якої належать: 1) оптимізація зв'язків між замовниками, виробниками і постачальниками; 2) транслявання цінностей та трендів через активне запровадження інновацій; 3) пошук ринків збуту й забезпечення привабливості певної продукції, залучення інвестицій. Про те наскільки перспективною може бути ця роль для України свідчать успішні приклади модернізації наших сусідів — Туреччини і Польщі.

Звідси для нас однаково неприйнятними є як національна диктатура, так і безмежна лібералізація. Національна

ідея не повинна роз'єднувати Україну в жодному питанні, а також суперечити основним принципам міжнародного права. Ми повинні витворити громадянську спільноту сучасних, відкритих світові людей різного етнічного походження, конфесійної приналежності та культурних уподобань. Довкола національної ідеї повинні згуртуватися всі, хто визнали Україну своїм спільним домом і готові боротися та працювати задля її процвітання.